

MISCELLANEA

Janusz Małek

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Polska
jm@umk.pl • <https://orcid.org/0000-0002-9134-0136>

Hołd pruski z 1569 roku w Lublinie w relacji z dawnego archiwum królewieckiego

The Prussian homage of 1569 in Lublin in the Königsberg account

Die preußische Huldigung von 1569 in Lublin in einem Bericht aus dem ehemaligen Königsberger Archiv

- Słowa kluczowe:** Lublin, Prusy Książęce, Zygmunt II August, Albrecht Fryderyk Hohenzollern, hołd pruski 1569
- Keywords:** Lublin, Ducal Prussia, Sigismund II Augustus, Albrecht Friedrich Hohenzollern, prussian homage 1569
- Schlüsselworte:** Lublin, Herzogtum Preußen, Sigismund II Augustus, Sigismund II Augustus, Albrecht Friedrich Hohenzollern, Preußische Huldigung 1569

STRESZCZENIE

Hołd pruski z 1569 roku miał miejsce w Lublinie, gdzie książę Prus, Albrecht Fryderyk, złożył hołd królowi Polskiemu, Zygmuntowi Augustowi. W kontekście królewieckim, relacja o hołdzie przedstawia szczegóły tego wydarzenia, podkreślając nie tylko ceremonialny charakter aktu, ale także jego znaczenie polityczne. W 1569 roku, hołd był symbolicznym krokiem w kierunku zacieśnienia więzi między Polską a Prusami. Przedmiotem niniejszego artykułu jest opublikowany w 1810 roku tekst o hołdzie z 1569 roku. Za jego publikacją przemawia zwięzłość opisu. Relacja opisuje hołd z roku 1569 i była w historiografii polskiej w zasadzie nieznaną. Ksawery Liske (1838–1891) zasłużony polski historyk ogłosił co prawda przekład tego tekstu na język polski w gazecie „Wiadomości Poznańskie” w roku 1868, ale bez komentarza i przypisów. Tekst Liskego był pomocny przy przygotowaniu nowego przekładu na język polski z komentarzami.

ABSTRACT

The Prussian tribute of 1569 took place in Lublin, where the Prince of Prussia, Albrecht Friedrich, paid tribute to the King of Poland, Sigismund Augustus. In the Königsberg context, the account of the tribute provides details of the event, emphasizing not only the ceremonial nature of the act, but also its political significance. In 1569, the tribute was a symbolic step toward closer ties between Poland and Prussia. The subject of this article is the text of the 1569 tribute, published in 1810. Its publication is supported by the brevity of its description. The account describes the tribute of 1569 and was essentially unknown in Polish historiography. It is true that Ksawery Liske (1838–1891), a distinguished Polish historian, published a translation of this text into Polish in the newspaper “Wiadomości Poznańska” in 1868, but without commentary or footnotes.

ZUSAMMENFASSUNG

Die preußische Huldigung von 1569 fand in Lublin statt, wo der Prinz von Preußen, Albrecht Friedrich, dem König von Polen, Sigmund II August, die Ehre erwiesen hatte. Im königlichen Kontext stellt der Bericht über die Huldigung die Einzelheiten dieses Ereignisses dar und unterstreicht nicht nur den zeremoniellen Charakter des Aktes, sondern auch seine politische Bedeutung. Im Jahre 1569 war die Huldigung ein symbolischer Schritt zur Festigung der Beziehungen zwischen Polen und Preußen. Gegenstand dieses Artikels ist ein 1810 veröffentlichter Huldigungstext aus dem Jahre 1569. Für seine Veröffentlichung spricht die Kürze der Beschreibung. Der Bericht beschreibt die Huldigung aus dem Jahre 1569 und war in der polnischen Geschichtsschreibung im Grunde unbekannt. Ksawery Liske (1838–1891), ein verdienter polnischer Historiker, kündigte 1868 in der Zeitung „Posener Nachrichten“ eine Übersetzung dieses Textes ins Polnische an, allerdings ohne Kommentar und Anführungszeichen. Liskes Text war hilfreich bei der Vorbereitung einer neuen Übersetzung ins Polnische mit Kommentaren.

Ostatnio na łamach „Komunikatów Mazursko-Warmińskich” opublikowałem artykuł „Hołd pruski 1525 w relacji królewieckiej”¹. Zapowiadałem tam przygotowanie tekstu o hołdzie księcia pruskiego Albrechta Fryderyka (1553–1618) w Lublinie w roku 1569 również w oparciu o źródło z archiwum królewieckiego. Obydwa teksty dotyczące zarówno hołdu z roku 1525 jak i 1569 odnalazł w archiwum królewieckim w roku 1804 Karl Faber (1773–1853) i ogłosił drukiem w roku 1810². Nieznana mu była obszerna relacja z tej uroczystości opublikowana na łamach czasopisma „Erleutertes Preussen”³, prawie 100 lat wcześniej, bo w roku 1728 także w oparciu o rękopis z archiwum w Królewcu. Porównanie obydwu tekstów z roku 1728 i 1810 nie wykazuje bezpośredniej zależności. Wydawcy korzystali zapewne z dwóch różnych

¹ J. Mańtek, *Hołd Pruski z 1525 r. w relacji królewieckiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2024, 2(325), s. 241–250.

² K. Faber, *Beschreibung der feyerlichen Belehnung Albrecht Friedrichs, zu Lublin im Jahr 1569*. „Preussisches Archiv” 1810, 2, s. 114–124.

³ Michael Lilienthal, *Verzeichniss der gehaltenen Process, als von der Königl. Majestät in Pohlen Sigismundo Augusto der Herzog in Preussen Herr Albrecht Friedrich zu Lublin empfang. Geschehen den 19. Juli 1569 ex MSCo*, „Erleutertes Preussen”, Bd. IV, Königsberg 1728, s. 640–669. <https://kpbc.umk.pl/dlibra/publication/76034/edition/81794/content> (dostęp: 19 XII 2024 r.).

rękopisów traktujących o tym samym wydarzeniu. Wartość tekstu z roku 1728 w porównaniu do tekstu z roku 1810 sprowadza się do podania nazwisk dostojników litewskich biorących udział w uroczystości hołdowniczej z komentarzem, że Zygmuntowi Augustowi zależało na pokazaniu opinii publicznej, że unia polsko-litewska zawarta 1 lipca 1569 r. w Lublinie była faktem. Wiele miejsca zajmują w tym tekście przemówienia w języku łacińskim zarówno reprezentanta księcia Albrechta Fryderyka – dr. Krzysztofa Jonasa, jak i urzędników królewskich – podkanclerzego Franciszka Krasieńskiego jak i kanclerza wielkiego koronnego Walentego Dembińskiego oraz pośła margrabiego brandenburskiego Jerzego Fryderyka – Dawida Hosemanna. Przemówienia te miały z natury rzeczy charakter kurtuazyjny. Wreszcie w tekście z roku 1728 znajdują się informacje zawierające kilka nazwisk spośród 22 pasowanych nowych rycerzy i wypowiedziana formuła po polsku, której odpowiednikiem były w języku niemieckim słowa „Besser Ritter, denn Knecht” („lepszy rycerz, niż sługa”). Niestety tej polskiej wersji autor tekstu nie przytoczył. Wróćmy do tekstu edycji z roku 1810, która jest przedmiotem artykułu. Za jej publikacją przemawia zwięzłość opisu. Otóż ta relacja opisująca hołd w roku 1569 była w historiografii polskiej w zasadzie nieznaną. Ksawery Liske (1838–1891) zasłużony polski historyk ogłosił co prawda przekład tego tekstu na język polski w gazecie „Wiadomości Poznańskie”⁴ w roku 1868, ale bez komentarza i przypisów. Było kilku świadków hołdu lennego Albrechta Fryderyka 19 lipca [wtorek] 1569 r. w Lublinie, którzy pozostawili o tej uroczystości różne formy rękopiśmiennego opisu. Przede wszystkim poeta Jan Kochanowski, dawny dworzanin ks. Albrechta, ojca Albrechta Fryderyka poświęcił tej podniosłej uroczystości poemat *Proporzec albo hołd pruski*⁵. Tadeusz Ulewicz⁶ przyjmuje obecność Kochanowskiego w Lublinie jako pewnik, a Mirosław Korolko⁷ jako nieomal pewny. Treść samego utworu przemawia za tym, iż poeta był obserwatorem hołdu. Pisał on: „Malowaniem proporzec takim ozdobiony, Wziął natenczas od króla Olbracht przyrzeczony, Zatem w trąby i w głośnie bębny uderzono, a zarazem i strzelbę ogromną puszczone”⁸. Kolejnym świadkiem pobytu księcia Albrechta Fryderyka w Lublinie był poseł cesarza Maksymiliana II, Wilhelm Prusinovsky, biskup ołomuniecki. W dodatku do listu z 11 maja 1569 r. z Lublina charakteryzował młodego księcia pruskiego jako: „niezbyt wysokiego, chorowitego młodzieńca, o opuchniętej i nabrzmiałej twarzy, bojaźliwego

⁴ K. Liske, *Dwa hołdy pruskie*, „Dziennik Poznański” 1868, nr 58, 10 III, R. 10, s. 15 (<https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/144328/edition/153632/content>, (dostęp: 17 XII 2024 r.).

⁵ J. Kochanowski, *Proporzec albo hołd pruski*, w: *Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454–1657)*, oprac. A. Vetulani, Wrocław 1953, s. 125–136. Zob. także – *Chochanoviana*, t. II: *Materiały do dziejów twórczości Jana Kochanowskiego z lat 1551–1625*. Wydał i oprac. M. Korolko, Wrocław 1986, s. 57–58, nr 28.

⁶ T. Ulewicz, *Jan Kochanowski (1530–1584)*, w: *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. XIII, Wrocław 1967, s. 185–190.

⁷ *Jan z Czarnolasu, niewątpliwie przebywający w Lublinie jako sekretarz królewski* – zob. M. Korolko, *Jana Kochanowskiego żywot i sprawy*, Warszawa 1985, s. 141.

⁸ *Władztwo Polski w Prusiech...*, s. 134.

milczka, unikającego rozmów z ludźmi⁹. W dniu 12 maja Albrecht Fryderyk miał audiencję u króla i w senacie. W czasie audiencji mówił po polsku, ale niezbyt poprawnie⁹. Nie mniejszą wartość faktograficzną w stosunku do edycji z 1724 i 1810 przedstawia opis hołdu Aleksandra Gwagnina¹⁰, który był w czasie uroczystości hołdowniczej pasowany na rycerza. Kwestią otwartą pozostaje kto był autorem relacji i dla kogo była ona przeznaczona. Na podstawie treści relacji można przypuszczać, iż była to osoba podróżująca z orszakiem księcia Albrechta Fryderyka z Królewca do Lublina i pozostająca tam od 10 maja co najmniej do 19 lipca 1569 r. Nie brała ona udziału w rokowaniach prusko-polskich w sprawie warunków przekazania lenna, bo nie ujawnia treści tych rozmów. Zapewne był to ktoś z sekretarzy książęcych mający tylko częściową wiedzę co do nazwisk polskich dostojników. Relacja może była przygotowana dla regentów w Królewcu, którzy sprawowali rządy w Księstwie Pruskim w imieniu małoletniego księcia Albrechta Fryderyka.

Hołd pruski 1569 r. nie budził większego zainteresowania zarówno w polskich jak i niemieckich pracach. Kronikarz Łukasz Górnicki o hołdzie pruskim 1569 r. wspomina jednym zdaniem¹¹. Podobnie lakoniczne informacje o tym hołdzie znajdują się w kronice Marcina i Joachima Bielskich¹². Krótkie opisy politycznych uwarunkowań i przebiegu samego hołdu znajdują się w pracach Maxa Toeppena¹³, Zygmunta Glogera¹⁴, Kazimierza Piwarskiego¹⁵, Franciszka Mincera¹⁶, Wojciecha Witkowskiego¹⁷ i Henryka Lulewicza¹⁸. Osobne miejsce zajmuje edycja traktatów międzynarodowych Prus Książęcych w opracowaniu Stephana i Heidrun Dolezelów¹⁹. Dokument nadania lenna (nr 15) był nieomal w całości powtórzeniem treści takiego dokumentu z 10 kwietnia 1525 r., w którym Zygmunt Stary nadawał Prusy Książęce w lenno ks. Albrechtowi²⁰, natomiast w dokumencie – przywileju (nr 16) Zygmunt August uznawał

⁹ A. Przeddziecki, *Jagiellonki polskie*, t. V, Kraków 1878, s. 281.

¹⁰ A. Gwagnin, *Kronika Sarmacyi Europejskiej...*, Kraków 1611, Księga IV, cz. I [Księstwo Pruskie], s. 55–58. <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/publication/240547/edition/228910?language=en> (dostęp: 13 XII 2024 r.). Zob. też. – W. Budka, *Aleksander Gwagnin (1534–1614)*, w: PSB, t. IX, Wrocław 1960–1961, s. 203.

¹¹ Łukasz Górnicki, *Dzieje w Koronie Polskiej*, Wrocław 2010, s. 149.

¹² *Byli też posłowie od margrabiów, którym acz się dopuszczono proporca wiać [dotknąć], wskazkę się posłowie ziemscy przeciw temu opowiadali* – zob. J. Bielski, M. Bielski, *Kronika Korony Polskiej*, Kraków 1597, s. 625.

¹³ M. Toeppen, *Die preussische Landtage zunächst vor und nach dem Tode des Herzogs Albrecht*, Hohenstein 1855, s. 30–31.

¹⁴ Hasło: „hold” – Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. II: D–K, wyd. II, Warszawa 1972, s. 255 (I wyd. 1900–1903).

¹⁵ K. Piwarski, *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk 1946, s. 43–44.

¹⁶ F. Mincer, *Opinia polska wobec kandydatury i osoby księcia pruskiego Albrechta Fryderyka podczas pierwszego bezkrólewia*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia” 1966, V, s. 50–51; idem *Kandydatury Luksemburgów i Hohenzolernów na tron polski od schyłku XIV w. do początku XIX w.*, „Rocznik Lubuski” 1993, t. XVIII, 1993, s. 99–109.

¹⁷ W. Witkowski, *Hołd pruski w Lublinie w 1569 r.*, w: *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik i A.A. Witusik, Lublin 1997, s. 125–128.

¹⁸ H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1586*, Warszawa 2002, s. 47.

¹⁹ S. Dolezel, H. Dolezel, *Die Staatsverträge des Herzogtum Preussen, Teil I, Polen und Lithauen. Verträge und Belehnungsurkunden 1525–1657/58*, Köln–Berlin 1971, s. 77–80, nr. 15. Belehnhgsurkunde (19.7.1569 Lublin) i s. 81–82, nr. 16 Lubliner Privilegienurkunde(19.7.1569 Lublin).

²⁰ *Ibidem*, s. 39–44, nr 4.

funkcjonowanie Konfesji Augsburskiej z roku 1530 w Księstwie Pruskim, natomiast poddani pruscy mieli prawo apelować do króla od wyroków sądowych. S. i H. Dolezel²¹ komentują to, iż ustępstwo w sprawie religii luterańskiej było okupione ustępstwem w sprawie apelacji. W publikowanym artykule w aneksie miał się znaleźć dwu stronicowy tekst rachunku „Distributa in sumptum omagii per Illustrem Dominum Ducem Prussiae S.M. R. Lublinii Prussiae die [19 mensis iulii] Anno Domini 1569”²².

PRZEKŁAD NA JĘZYK POLSKI

Opis uroczystego nadania lenna księciu Albrechtowi Fryderykowi w roku 1569.

Według rękopisu z Tajnego Archiwum (królewieckiego).

Książę Albrecht Fryderyk²³ wyjechał z Królewca 20 kwietnia 1569 r. po obiedzie [i udał się] do Lublina w celu ubiegania się u króla polskiego o nadanie Prus Książęcych w lenno, a po uzyskaniu [królewskiej] aprobaty [miał prosić] o uroczyste jego nadanie. 29 kwietnia dotarł książę do Pizsa (Johannisburg), w dniu jego urodzin, kończąc szesnasty rok życia, a rozpoczynając siedemnasty. 10 maja był książę [w pobliżu] Lublina. Król wysłał w celu powitania księcia w jego imieniu i towarzyszeniu wjazdowi Albrechta Fryderyka do miasta Wojciecha Starożrebskiego²⁴, biskupa chełmskiego i [Jana Służewskiego]²⁵ wojewodę brzesko-[kujawskiego] oraz wielu innych wojewodów, kasztelanów i dostojników. Świta ta liczyła około 1000 konnych. Również w pobliżu miasta witali księcia przedstawiciele Stanisława Hozjusza²⁶, kardynała i biskupa warmińskiego, Stanisława Karnkowskiego²⁷ biskupa brzesko-[kujawskiego], a w imieniu wielkiego marszałka koronnego Jana Firleja²⁸ z Dąbrowicy jego brat [Mikołaj

²¹ Ibidem, s. 81.

²² Pragnę w tym miejscu podziękować prof. dr. hab. Ireneuszowi Mikołajczykowi, filologowi klasycznemu za przekład tego rachunku oraz prof. dr. hab. Krzysztofowi Kopińskiemu za sprawdzenie wyceny usług w tym tekście. Obecny odczyt rachunku oraz tłumaczenie z języka łacińskiego na polski autorstwa dr. Romana Marchwińskiego zamieszczono w aktualnym numerze „Komunikatów Warmińsko Mazurskich” – zob. KMW 2025, 1, s. 87–134.

²³ K. Lepszy, *Albrecht Fryderyk (1553–1618), książę pruski*, w: PSB, t. I, Kraków 1935, s. 52–54; K. Lohmeyer, *Albrecht Friedrich Herzog von Preussen*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie* (dalej: ADB), Bd. I, Leipzig 1875, s. 310–314; T. Oracki, *Albrecht Fryderyk*, w: *Słownik Biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej. Od połowy XV do końca XVIII w.*, t. I, Olsztyn 1984, s. 4.

²⁴ I. Kaniewska, *Wojciech Starożrebski (1517–1580), biskup chełmski, potem przemyski*, w: PSB, t. XLII, Kraków 2003/2004, s. 361–365.

²⁵ H. Kowalska, *Jan Służewski (zm. 1580), wojewoda brzesko-kujawski*, w: PSB, t. XXXIX, z. 2, Warszawa–Kraków 1999, s. 160–164; *Urzednicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII w. Spis*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek, Kórnik 1990, s. 115, nr 888.

²⁶ *Stanisław Hozjusz (1504–1579), biskup warmiński, kardynał*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. II, Warszawa 1995, s. 809.

²⁷ H. Kowalska, *Stanisław Karnkowski (1520–1603), biskup wrocławski, potem prymas Polski*, w: PSB, t. XII, Wrocław 1966–1967, s. 77–82.

²⁸ K. Lepszy, *Jan Firlej z Dąbrowicy (1521–1574), marszałek wielki koronny*, w: PSB, t. VII, Kraków 1948–1958, s. 1–7; *Urzednicy centralni i nadworni Polski XIV–XVII wieku. Spisy*, red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992, s. 79, nr 408.

Firlej²⁹ (zm. 1588), kasztelan wiślicki lub Andrzej Firlej³⁰ (zm. 1585), starosta sandomierski]. Z okazji radosnego przybycia życzyli [księciu] wiele szczęścia. Po tych powitaniach posłowie króla otoczyli księcia z dwóch stron i poprowadzili do miasta. Zauważono, że król przypatrywał się wjazdowi [księcia z górnego okna zamkowego. [Było to możliwe], gdyż przy wjeździe do miasta trzeba było przejeżdżać w pobliżu zamku. Księcia przeprowadzono przez całe miasto aż na przedmieście przed Bramę Krakowską i tu wskazali mu wysłannicy królewscy duży drewniany dom, należący do wdowy po jakimś wojewodzie³¹, na mieszkanie, przeprasząc, że nie mogą mu wyszukać dogodniejszego pomieszczenia. Tego samego dnia rozpoczęły się układy między radcami pruskimi i polskimi. W ich następstwie książę miał 12 maja przed południem pierwszą audiencję u króla, w czasie której poproszono o przesunięcie [terminu] ceremonii nadania lenna ponieważ posłowie elektora brandenburskiego dopuszczono do lenna [pruskiego] jeszcze [do Lublina] nie przybyli. Tego samego dnia podczas obiadu księcia z niektórymi polskimi panami wstał [Albrecht Fryderyk] nieoczekiwanie od stołu i udał się do swojego pokoju. Miał [objawy] wysokiej temperatury. Lekarze stwierdzili gorączkę i zaordynowali stosowne leki. Tymczasem 14 maja przed wieczorem [na ciele księcia] pojawiły się krosty ospy dziecięcej, szczególnie z dużą ilością na twarzy. Król, gdy powiadomiono go o chorobie księcia rozkazał troskliwie zaopiekować się nim i i pilnie obserwować w kierunku szkarlatyny, co też się stało. W nadziei na szybki powrót księcia do zdrowia przygotowano dokumenty lenne. 24 maja przyjechali do Lublina posłowie elektora brandenburskiego [Joachima II]³². Po bardzo długich i rozwlekłych rokowaniach głównie w kwestii religii i apelacji [od wyroków sądowych], król wreszcie 18 lipca wyznaczył kolejny dzień jako termin nadania lenna. Kiedy na zegarze wybiła godzina 14-ta król opuścił zamek w dostojnym towarzystwie obcych posłów, arcybiskupów, biskupów, wojewodów, kasztelanów i innych. Przed [orszakiem], [Erazm Dembiński]³³, syn wielkiego kanclerza [Walentego Dembińskiego]³⁴ niósł chorągiew [sporządzoną] z białego adamaszku, na którym wyszyty był czarny orzeł z literami SA [Sigismundus Augustus] na szyi. Chorągiew była poza tym dodatkowo ozdobiona. Za chorągwią szło dwóch marszałków dworu i dwóch wielkich marszałków z ich laskami [marszałkowskimi w rękę]. Następnie król jechał

²⁹ K. Lepszy, *Mikołaj Firlej (zm. 1588)*, w: PSB, t. VII, s. 10–12.

³⁰ Idem, *Andrzej Firlej (zm. 1585), sekretarz królewski*, w: PSB, t. VI, Kraków 1948, s. 474–475.

³¹ Najprawdopodobniej właścicielką domu była Anna z Boguszów, wdowa po Stanisławie Tęczyńskim, wojewodzie lubelskim zmarłym w roku 1563 – zob. *Lustracja województwa lubelskiego (1565)* wyd. A. Wyczański, Wrocław 1959, s. 16, przypisy 25 i 32 – *dworzec [dwór] na przedmieściach Lublina*.

³² T. Hirsch, *Joachim II Hektor (1505–1571), elektor brandenburski*, w: ADB, Bd. XIV, Leipzig 1881, s. 78–86. Na czele poselstwa elektora brandenburskiego Joachima II stał Abdias Praetorius, zob. S. i H. Dolezel, op. cit., s. 77.

³³ A. Tomczak, *Walenty Dembiński, kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584)*, Toruń 1963, s. 158–160, tam informacja o synu kanclerza Erazmie Dembińskim, później księdzu, dziekanie krakowskim (zm. po 1612).

³⁴ A. Dembińska, *Walenty Dembiński (zm. 1585), kanclerz wielki koronny*, w: PSB, t. V, Kraków 1939–1946, s. 78–79; *Urządnicy centralni i nadworni Polski...*, s. 55, nr 211.

w otoczeniu dwóch jego drabantów na koniu [siwku] o maści jabłkowosiwej, w zwyczajnym stroju. Z kolei, towarzyszyli [królowi] kolejni dostojnicy zarówno ze stanu duchownego jak i świeckiego. Na wieży Bramy Miejskiej przed wieczorem umieszczono trębaczy i grających na bębnach, którzy [muzyką] witali orszak królewski. Tron królewski ustawiono na przedmieściu, dosyć daleko od mieszkania młodego księcia, na podmokłym placu. Sprawozdawca tej uroczystości – [dodaje autor tekstu – K.Faber] może z powodu długiego oczekiwania złośliwie zauważył, że drewniana trybuna wyglądała jak miejsce kaźni. Na trybunę obitą czerwonym bufiastym sukniem prowadziły ze wszystkich stron schody. Gdy książę się dowiedział, że król już przywdział szaty królewskie i że już jest przygotowany do odbycia ceremonii, wysłał do niego, ochmistrza jego dworu hrabiego Jana Jakuba von Waldburg³⁵, kanclerza Jana Kreytzena³⁶ i doktora Krzysztofa Jonasa³⁷, z informacją o jego gotowości i prośbą o przeprowadzenie nadania lenna. Tymczasem król wyszedł z pobliskiego domu i udał się w kierunku tronu specjalnie wybudowanym gankiem, przyodziany w strój królewski w towarzystwie [Jakuba Uchańskiego]³⁸, arcybiskupa [gnieźnieńskiego] i [Filipa Padniewskiego]³⁹ biskupa krakowskiego. Za nimi szło czterech marszałków a inni panowie nieśli królewskie berło [Stanisław Myszkowski⁴⁰ – wojewoda krakowski], jabłko [Piotr Zborowski⁴¹ – wojewoda sandomierski] i miecz [Andrzej Zborowski⁴² – miecznik koronny]. [Adam Konarski]⁴³ – biskup poznański i Stanisław Karnkowski⁴⁴ – biskup kujawski [włocławski] nieśli końcówki długiego płaszcza królewskiego. Gdy król zasiadł na tronie, twarzą obrócony do wejścia, w koronie wykonanej z karmazynowego, futerkowego sukna ozdobionego wieloma szlachetnymi kamieniami otoczony dostojnikami zarówno duchownymi jak i świeckimi jak i zagranicznymi posłami, którzy zasiedli na swoich miejscach wystąpił doktor Jonas⁴⁵ z mową w języku łacińskim i prosił w imieniu księcia [o przeprowadzenie nadania lenna]. Król w oparciu o poprzednio przeprowadzone debaty ze swoimi radcami udzielił pozytywnej odpowiedzi [ustami], [Franciszka Krasińskiego]⁴⁶, podkanclerza koronnego. Doktor Jonas⁴⁷ podziękował

³⁵ K. Forstreuter, *Jan Jakub zu Waldburg (1527–1585), nadochmistrz*, w: *Altpreussische Biographie* (dalej: AB), Bd. II, Marburg 1969, s. 746.

³⁶ C. Krollmann, *Jan Kreytzen (1516–1575), kanclerz*, w: AB, Bd. I, Marburg 1974, s. 365–366.

³⁷ Lenerdt, *Krzysztof Jonas (ok. 1510–1582), wicekanclerz*, w: AB, Bd. I..., s. 309.

³⁸ *Jakub Uchański (1502–1581), arcybiskup gnieźnieński*, w: *Wielka Encyklopedia PWN*, t. XXVIII, Warszawa 2005, s. 222.

³⁹ L. Hajdukiewicz, H. Kowalska, *Filip Padniewski (zm. 1572), biskup krakowski*, w: PSB, t. XXV, Wrocław 1980, s. 1–7.

⁴⁰ H. Kowalska, *Stanisław Myszkowski (zm. 1570), wojewoda krakowski*, w: PSB, t. XXII, Wrocław 1977, s. 394–399.

⁴¹ *Piotr Zborowski (zm. 1580), wojewoda sandomierski*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. XXX, Warszawa 2005, s. 304.

⁴² *Andrzej Zborowski (zm. 1598), miecznik koronny*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. XXX..., s. 304.

⁴³ R. Żelewski, *Adam Konarski (1526–1574), biskup poznański*, w: PSB, t. XIII, Wrocław 1967–1968, s. 447–449.

⁴⁴ Zob. przypis 27.

⁴⁵ Zob. przypis 36.

⁴⁶ W. Urban, *Franciszek Krasiński (1525–1577), podkanclerzy koronny*, w: PSB, t. XV, Wrocław 1970, s. 171–173; *Urzędnicy centralni nadworni Polski...* s. 109, nr 642.

⁴⁷ Zob. przypis 36.

w krótkich słowach za obietnicę odnowienia lenna i oddalił się z pozostałymi radcami [książęcymi] aby powiadomić księcia o odpowiedzi. Należy w tym miejscu zauważyć, że mimo mocnego deszczu w ostatnich dniach a także w wieczór tego dnia zaczęło znów padać i trwało to przez noc, to w czasie aktu nadania lenna była piękna i upalna pogoda. Wszystkie domy wokół placu, gdzie odbywała się ta uroczystość były wypełnione tłumami ludzi obydwu płci. Zarówno balkony jak i dachy aż po szczyty domów były zajęte zarówno przez młodych jak i starych ludzi. Należy podziwiać, jak te drewniane budynki wytrzymały ciężar tej ilości widzów, a tych z kolei, że zmierzli się z tym niebezpieczeństwem. Za tronem, za ławami na których siedzieli radcy [senatorowie] była przestrzeń, która była wypełniona na podstawie [specjalnego] zezwolenia, zarówno przez duchownych jak i świeckich. Zachowano przy tym porządek. Po otrzymaniu pozytywnej odpowiedzi książę dosiadł białego fryzyjskiego ogiera – czaprak i uzda były z czarnego aksamitu, [ta ostatnia] obita srebrnymi pozłacanymi ozdobami i pojechał otoczony junkrami dworskimi i radcami poprzedzony przez trębaczy na plac, gdzie [ustawiony] był tron króla. Za nimi jechali posłowie frankońscy, margrabiego Jerzego Fryderyka⁴⁸ i elektora brandenburskiego [Joachima II]⁴⁹. Książę i posłowie, przybywszy przed tron królewski, skłonili się najprzód przed królem, potem przed radcami duchownymi po prawicy królewskiej, a wreszcie przed świeckimi po lewicy. Po tem powitaniu uczynili kilka kroków naprzód i znów się skłonili przed królem, a idąc jeszcze do przodu padli na kolana przed tronem królewskim. Król kazał oświadczyć ustami kasztelana gdańskiego [Jana Kostki]⁵⁰, żeby ten, który będzie mówił w imieniu księcia, uklęknął tuż obok króla. Uczynił to dr [Krzysztof] Jonas⁵¹ i przemówił w imieniu księcia zwracając się do króla z prośbą o uroczyste nadanie inwestytury księciu [Albrechtowi Fryderykowi] i dla elektorów brandenburskich. [Prosił], o królewską opiekę i potwierdzenie zawartych poprzednich traktatów, w końcu wyraził [w imieniu księcia pruskiego] gotowość złożenia przysięgi hołdowniczej. Posłowie frankońscy, marchijscy i brandenburscy prosili także, ażeby im wolno było dotknąć drzewca proporca, a przez to, aby ich władcy stali się także współlennikami. Król, naradziwszy się z senatorami, odpowiedział ustami kanclerza [Walentego Dembińskiego]⁵², że zgadza się na ich prośby w celu nadania im lenna. Wielki marszałek [Jan Firley z Dąbrowicy]⁵³ podał księciu chorągiew, a nadochmistrz Jan Truchsses z Waldburg⁵⁴ wspierał księcia przy jej trzymaniu. Książę z chorągwią w ręku ukląkł

⁴⁸ Haenle, *Jerzy (Georg) Fryderyk (1539–1603), margrabia brandenburski zu Ansbach-Beyreuth*, w: ADB, Bd. IX, Leipzig 1878, s. 614–619.

⁴⁹ Zob. przypis 31.

⁵⁰ H. Kowalska, *Jan Kostka (ok. 1529–1581), kasztelan gdański*, w: PSB, t. XIV, Wrocław 1968, s. 345–348.

⁵¹ Zob. przypis 36.

⁵² Zob. przypis 33.

⁵³ Zob. przypis 28.

⁵⁴ Zob. przypis 34.

przed królem, arcybiskup gnieźnieński [Jakub Uchański]⁵⁵ i biskup krakowski [Filip Padniewski]⁵⁶ przynieśli Ewangelię, in folio w złoconej oprawie, biskup krakowski położył ją na kolanach królewskich, a książę, dotykając jej dwoma palcami, powtarzał za wielkim kanclerzem [Walentym Dembińskim]⁵⁷ głośno rotę przysięgi. Po złożeniu przysięgi, książę nie wstał jeszcze, król wziął miecz do ręki i pasował go potrójnem uderzeniem na rycerza. Lekko go uderzał, zaledwie dotykał futra sobolowego, którą suknia księcia była wyposażona. Potem kazał mu król wstać, zawiesił mu na szyję wielki łańcuch złoty z portretem królewskim i posadził go obok siebie po lewicy pod baldachimem wybitym złotogłowiem. Wreszcie pasował król jeszcze 25 osób na rycerzy, między nimi także chłopców od 15 do 18 lat. Błazna nadwornego Guzemanna [Sebastiana Guzmana]⁵⁸ król także na rycerza pasował, ale tak go silnie uderzył, że aż się miecz ugiął, a błazen odszedł z groźną miną, mruczając. Po ukończeniu pasowania wstał książę z fotelu obok króla. Doktor Jonas i posłowie książąt frankońskich i brandenburskich książąt wygłaszali jeszcze słowa podziękowania. Książę [Albrecht Fryderyk] kłaniał się królowi i [zebranych przedstawicielom stanów [polskich]. Przyjmował gratulacje od senatorów polskich i udał się wreszcie do swojej kwatery. Achacy Dohna⁵⁹ niósł przed nim chorągiew lennika. Gdy wrócili do domu, który zajmował książę [umieszczono] chorągiew tak, aby przez cały dzień powiewała z pokoju książęcego. Król, złożwszy kapę królewską w domu, o którym wyżej mówiliśmy, wrócił konno na zamek. Książę czekał na niego ze swymi radcami przed swoją kwaterą, chcąc udać się ze świtą królewską na zamek, ale król zmusił go, aby jechał obok niego. Król rozmawiał z nim bardzo uprzejmie na zamku i kazał go później kilku panom odprowadzić do jego domu. Książę panów tych zatrzymał u siebie na obiedzie, a przez cały dzień przyjmował jeszcze niezliczone powinszowania.

⁵⁵ Zob. przypis 37.

⁵⁶ Zob. przypis 38.

⁵⁷ Zob. przypis 33.

⁵⁸ M. Ferenc, *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*. II wyd., Oświęcim 2014, s. 81, przypis 45: zaliczany do pokojowców błazen Sebastian Guzman z Hiszpanii; s. 188, przypis 104: Sebastian Guzman 100 florenów z cel krakowskich; s. 252, Sebastian Guzman, błazen 1555–1570. Zob. także – M. Wilska, *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998, s. 117 – Sebastian Guzman poświadczony w rachunkach królewskich w latach 1555–1570, przybył z Włoch, ale urodził się w Hiszpanii.

⁵⁹ C. Krollmann, *Achatius von Dohna (1533–1619)*, w: AB, Bd. I, Königsberg 1941, s. 140.

B. TEKST ORYGINALNY

(po konwersji czcionki gotyckiej na łańską).

Beschreibung der feyerlichen Belehnung Albrecht Friedrichs, zu Lublin im Jahr 1569.

(Aus dem Registranten im geh. Archiv, betitelt: „Lublinsche Handlung, Anno 1569“.)

Der Herzog Albrecht Friedrich reisete am 20. April 1569 nach gehaltenem Mittagsmahl von Königsberg ab, um zu Lublin vom Könige von Polen die Belehnung über das Herzogthum Preußen nachzusuchen und nachher feierlich zu empfangen. Den 29 sten April, als er in Johannsburg war, traf sein Geburts-Tag ein, an dem er das sechszehnte Jahr beschloß und das siebenzehnte antrat.

Den 10. Mai kam er zu Lublin an. Der König schickte, um den Herzog in seinem Namen zu empfangen und einzuholen, ihm den Bischof von Chelm, Albert Staroßebski, den Brestischen Woywoden, Johann von der Schleuse, nebst vielen andern Woywoden und Herren, die ein Gefolge von ohngefähr 1000 Pferden hatten, vor die Stadt entgegen. Der Cardinal und Bischof von Ermland Stanislaus Hosius und der Bischof von Koye, Stanislaus Karnakowski, ließen ebenfalls durch ihre Gesandten, der Kron – Groß-Marschall Johann Firley de Dambrowicza aber durch seinen Bruder, den Herzog im Felde vor Lublin empfangen und zur erfreulichen Ankunft Glück wünschen. Nach diesen Begrüßungen nahmen die königliche Abgesandte den Herzog in die Mitte und führten ihn in die Stadt ein. Man bemerkte, daß der König oben aus einem Fenster des Schlosses, als man dasselbe im Grunde vorbei ziehen mußte, den Einzug mit ansah. Der Herzog wurde durch die Stadt bis in die Vorstadt vor dem Krakauschen Thor geführt und ihm ein großes hölzernes Haus, das der Witwe eines Woywoden gehörte, von den Gesandten mit der Bitte, mit dieser unbequemen Wohnung vorlieb zu nehmen, zur Herberge angewiesen. Desselben Tages fingen die Verhandlungen zwischen den preußischen und polnischen Räthen an und in Folge derselben hatte der Herzog am 12. Mai v. M. die erste Audienz bey dem Könige, in der ein Aufschub der Belehnungs-Ceremonien nachgesucht wurde, weil die Gesandten des mitbelehnten Kurfürsten zu Brandenburg noch nicht angekommen waren. An demselben Tage, während der Herzog mit einigen polnischen Herren die Morgen-Mahlzeit hielt, wurde er unpaßlich, stand vom Tische auf und begab sich in sein Zimmer, wo ihn eine starke Hitze überfiel. Die Aerzte vermutheten ein Fieber und verordneten dafür das Nöthige. Am 14. Mai aber gegen Abend, zeigten sich die Kinder-Pocken und schlugen sonderlich im Gesichte sehr häufig aus. Der König, von der Krankheit des Herzogs benachrichtiget, befahl ihn aufs fleißigste zu warten, besonders aber ihn in Scharlach zu legen, welches denn geschah. Unterdessen wurde in Hofnung der Wiedergenesung des Herzogs, der Lehn-Brief entworfen. Den

24. Mai kamen die kurfürstlich – brandenburgischen Gesandten zu Lublin an. Nach vielen weitläufigen Debatten, besonders über die Religion und Appellation, ward endlich polnischer Seits am 18. July, der folgende Tag zur Lehns – Empfangung bestimmt. Am 19. July, „als es auf dem ganzen Seiger 14 schlug“, begab sich der König mit einer großen und ansehnlichen Begleitung von fremden Gesandten, Erzbischöfen, Bischöfen, Woywoden, Castellanen [etc.] vom Schloß herab. Vor ihm ward von dem Sohne des Groß-Kanzlers die Fahne von weißem Damast, darin der preußische schwarze Adler mit den Buchstaben SA am Halse, gemahlt, der Damast auch sonst noch verziert war, getragen. Der Fahne folgten die zwey Hofmarschälle und zwey Groß-Marschälle mit ihren Stäben. Darauf folgte der König in einem schlechten Habit, zwischen seinen Trabanten, auf einem Apfel-Schimmel reitend. Ihm folgte, wie gedacht, die übrige Begleitung geistlichen und weltlichen Standes. Auf dem Thurme des Stadtthores gegen Abend waren Trompeter und Paucker, die dem Könige entgegen und nachbliesen. Der Königliche Thron war in der Vorstadt ziemlich entfernt von dem Logis des jungen Herzogs, auf einem kothigen Platze, auf dem – wie Referent, über den langen Aufschub verdrießlich, vielleicht hämisch bemerkt – ein Holzwerk gleich einem Pranger stand, aufgerichtet, von allen Seiten mit Treppen umgeben und mit rothem Futter-Tuche beschlagen. Als der Herzog vermeinte, daß der König seinen Königlichen Habit angelegt und zur Empfangung der Huldigung bereit seyn würde, schickte er, den Landhofmeister Hans Jacob Erbtruchses und Freyherrn zu Waldburg, den Kanzler Johann von Kreytzen und den Doctor Christoph Jonas um sich zur Erbitung der Belehnung aumelden zu lassen ab. Der König hatte sich unterdessen aus einem Hause, aus dem ein Gang bis auf den Thron gebaut war, in seinem Ornat, vom Erzbischofe und dem Bischofe von Krakau geleitet auf den Lehnstuhl begeben. Voran gingen die vier Marschälle, ihnen folgten andere Herren mit dem Königlichen Scepter, Reichsapfel und Schwerdte. Die Bischöfe von Posen und von der Koye trugen dem Könige den langen goldstückenen Mantel oder Chorrock nach. Nachdem der König sich auf seinen Sitz, mit dem Gesicht gegen den Aufgang, eine goldene mit vielen Edelsteinen gezierte und mit karmoisinen Sammt gefütterte Krone auf dem Haupte tragend, umgeben von den geistlichen und weltlichen Großen des Reichs, den fremden Gesandten [etc.] gesetzt hatte, geschah durch den Doctor Jonas in einer lateinischen Rede das Anbringen des Herzogs, welches der König nach vorheriger Berathschlagung mit den Reichs – Rathen durch den Vice-Kanzler bewilligend beantworten ließ. Doctor Jonas dankte noch in einer kurzen Rede für die verheißene Erneuerung der Belehnung und entfernte sich mit den andern Räten, um dem Herzoge die Antwort zu überbringen. Hier wird der Ort seyn anzumerken, daß ohngeachtet es alle Tage zuvor stark geregnet hatte, auch am Abende dieses Tages wieder zu regnen anfang und die Nacht durch anhielt, doch der

Belehungs-Actus durch schönes helles und warmes Wetter begünstigt wurde. Alle Häuser um den Platz, auf dem die Feyerlichkeit geschah, waren mit einer Menge Volks von beyden Geschlechtern, selbst die Schauer und Dächer bis auf die Spitzen der Häuser, mit Jung und Alt angefüllt, so daß es zu verwundern gewesen, wie die hölzernen Gebäude die Menge der Zuschauer tragen und diese sich in solche Gefahr begeben können. Auf dem Throne, hinter den Banken, auf denen die geistlichen und weltlichen Rätthe saßen, war der Raum ebenfalls mit Personen, die die Erlaubniß dazu erhalten hatten, angefüllt. Es wurde aber gute Ordnung gehalten. Nach erhaltener Antwort bestieg der Herzog einen weißen friesischen Hengst – mit schwarz sammetnem Zeuge und Satteldecke, der Beschlag des Zeuges silbern und vergoldet – und ritt in Begleitung seiner Hof-Junker und Rätthe, mit Vorreitung seiner Trompeter, zum Königlichen Stuhl. Ihm folgten die fränkischen, des Markgrafen George Friedrich und dann die Kurfürstlich-Brandenburgischen Gesandten. Sobald der Herzog, und hinter ihm die gedachte Gesandten, den Königlichen Thron betreten hatten, verneigten sie sich zuerst gegen den König, dann gegen die Geistlichen zu seiner Rechten, hernach gegen die Weltlichen zu seiner Linken. Nach dieser Begrüßung schritten sie weiter vor und verneigten sich abermals gegen den König, zuletzt näherten sie sich demselben noch mehr und fielen vor seinem Sitz auf die Knie. Der König ließ durch den Castellan von Danzig sagen: daß derjenige, der für den Herzog das Wort führen würde, ganz nahe bey dem Könige niederknien solle. Dies geschah vom D. Jonas, der im Namen des Herzogs die Anrede an den König hielt, in der er um die solenne Investitur für sich und die mitbelehnten Kurfürsten von Brandenburg, um den Königlichen Schutz und die Bestätigung der bestehenden Verträge bat, und zur Leistung des Huldigungs – Eides sich erbot. Die Fränkischen, Märkischen und Brandenburgischen Gesandten baten ebenfalls durch ihre Redner, daß sie durch Anrührung der Lehnsfahne als Bevollmächtigte ihrer Fürsten zur Mitbelehnung möchten zugelassen werden. Der König berathschlagte darauf mit den Reichsräthen und ließ sodann durch den Kanzler zur Antwort geben, daß er die erbetene Belehnung bewillige. Der Großmarschall reichte dem Herzoge die Lehnfahne, die der Landhofmeister ihm halten half. Sodann mußte der Herzog vor dem Königlichen Stuhl niederknien, der Bischof von Gnesen und der Bischof von Krakau brachten ein Evangelien-Buch oder das neue Testament, in Folio, vergoldet, der Bischof von Krakau legte es dem Könige auf den Schooß, und der Herzog, zwey Finger auf das Buch legend, schwur den Huldigungs-Eid, nach dem Formular, welches der Groß. Kanzler vorlas. Nach der Eides-Leistung blieb der Herzog noch auf den Knien liegen, der König ließ sich durch den Großmarschall das bloße Schwerdt reichen und schlug den Herzog zum Ritter, wo bey er jedoch kaum den Zobel-Besatz des herzoglichen Kleides berührte. Sodann hieß der König ihn aufstehen, hing ihm eine große goldene Kette mit des Königs

Bildniß, um den Hals und ließ ihn neben sich zu seiner Linken unter dem Goldstücken Thron-Himmel niedersitzen. Darauf traten bey fünf und zwanzig Personen hinzu, die zu Ritter geschlagen wurden, wovon einige nur 15 bis 18 Jahr alt waren. Den Hofnarren Gusemann schlug der König auch zum Ritter, aber so hart, daß sich das Schwerdt beugte und der Narr böse und drohend fortging. Nach Vollziehung des Ritterschlages stand der Herzog vom Königlichen Sitz auf; Doctor Jonas und die Redner der Fränkischen und Brandenburgischen Fürsten hielten Danksagungs-Reden, der Herzog trat mit einer Verneigung gegen den König und die Stände ab, empfing die Gratulationen der polnischen Senatoren und begab sich in sein Quartier zurück. Achatius von Dohna trug ihm die Lehnsfahne vor und diese wurde nachher den Tag über, aus dem Gemache des Herzogs, auf die Straße ausgestreckt. Nachdem der König seinen Ornat in dem oben gedachten Hause abgelegt hatte, ritt er nach dem Schlosse zurück. Der Herzog erwartete ihn nebst den Gesandten und Räten vor seinem Quartier und wollte sich seinem Zuge anschließen, um den König nach dem Schlosse zu begleiten. Der König nöthigte ihn aber neben sich zu reiten, unterhielt sich noch sehr freundlich mit ihm auf dem Schlosse und ließ ihn sodann durch einige Herren in seine Behausung zurückbegleiten. Der Herzog behielt diese bey sich zur Mahlzeit und empfing den Tag über noch viele Gratulationen.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

- Bielscy Joachim i Marcin, *Kronika Korony Polskiej*, Kraków 1597.
Gwagnin A., *Kronika Sarmacyjej Europejskiej...*, Kraków 1611, Księga IV, cz. I [Księstwo Pruskie].
Lilienthal Michael, *Verzeichniß der gehaltenen Process, als von der Königl. Majestät in Pohlen Sigismundo Augusto der Herzog in Preussen Herr Albrecht Friedrich zu Lublin empfing. Geschehen den 19. Juli 1569 ex MSCo, Erleutertes Preussen*, Bd. IV, Königsberg 1728.
Toeppen M., *Die preussische Landtage zunächst vor und nach dem Tode des Herzogs Albrecht*, Hohenstein 1855.

Opracowania

- Budka W., *Aleksander Gwagnin (1534–1614)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX, Wrocław 1960–1961.
Chochanoviana, t. II: *Materiały do dziejów twórczości Jana Kochanowskiego z lat 1551–1625*. Wydał i opracował M. Korolko, Wrocław 1986, s. 57–58, nr 28.
Demińska A., *Walenty Dembiński (zm. 1585), kanclerz wielki koronny*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. V, Kraków 1939–1946.
Dolezel Stephan und Heidrun, *Die Staatsverträge des Herzogtum Preussen, Teil I, Polen und Lithauen. Verträge und Belehnungsurkunden 1525–1657/58*, Köln–Berlin 1971,
Faber K., *Beschreibung der feyerlichen Belehnung Albrecht Friedrichs, zu Lublin im Jahr 1569*. „Preussisches Archiv” 1810, 2.
Ferenc M., *Dwór Zygmunta Augusta. Organizacja i ludzie*. II wyd., Oświęcim 2014.
Forstreuter K., *Jan Jakub zu Waldburg (1527–1585), nadochmistrz*, w: *Altpreussische Biographie*, Bd. II, Marburg 1969.
Gloger Z., *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, t. II, wyd. II, Warszawa 1972.
Górnicki Łukasz, *Dzieje w Koronie Polskiej*, Wrocław 2010.
Haenle, Jerzy (Georg) Fryderyk (1539–1603), *margrabia brandenburski zu Ansbach-Beyreuth*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. IX, Leipzig 1878.

- Hajdukiewicz L., Kowalska H., *Filip Padniewski (zm. 1572), biskup krakowski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXV, Wrocław 1980.
- Hirsch T., *Joachim II Hektor (1505–1571), elektor brandenburski*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. XIV, Leipzig 1881.
- Jakub Uchański (1502–1581), arcybiskup gnieźnieński*, w: *Wielka Encyklopedia PWN*, t. XXVIII, Warszawa 2005.
- Kaniewska I., *Wojciech Starożrebski (1517–1580), biskup chełmski, potem przemyski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XLII, Kraków 2003/2004.
- Kochanowski J., *Proporzec albo hold pruski*, w: *Władztwo Polski w Prusiech Zakonnych i Książęcych (1454–1657)*, oprac. A. Vetulani, Wrocław 1953.
- Kowalska H., *Jan Koszka (zm. 1529–1581), kasztelan gdański*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIV, Wrocław 1968.
- *Jan Służewski (zm. 1580), wojewoda brzesko-kujawski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXIX, z. 2, Warszawa–Kraków 1999.
 - *Stanisław Karnkowski (1520–1603), biskup wrocławski, potem prymas Polski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XII, Wrocław 1966–1967.
 - *Stanisław Myszkowski (zm. 1570), wojewoda krakowski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXII, Wrocław 1977.
- Krollmann C., *Achatius von Dohna (1533–1619)*, w: *Altpreussische Biographie*, Bd. I, Königsberg 1941.
- *Jan Kreytzen (1516–1575)*, w: *Altpreussische Biographie*, Bd. I, Marburg 1974.
- Lenerdt, *Krzysztof Jonas (ok. 1510–1582)*, w: *Altpreussische Biographie*, Bd. I Königsberg 1941.
- Lepszy K., *Albrecht Fryderyk (1553–1618), książę pruski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. I, Kraków 1935.
- *Andrzej Firlej (zm. 1585), sekretarz królewski*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VI, Kraków 1948.
 - *Jan Firlej z Dąbrowicy (1521–1574), marszałek wielki koronny*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958.
 - *Mikołaj Firlej (zm. 1588)*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. VII, Kraków 1948–1958.
- Lohmeyer K., *Albrecht Friedrich Herzog von Preussen*, w: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. I, Leipzig 1875.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1586*, Warszawa 2002.
- Lustracja województwa lubelskiego (1565)*, wyd. A. Wyczański, Wrocław 1959.
- Małłek J., *Hold Pruski z 1525 r. w relacji królewskiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2024, 2(325).
- Mincer F., *Kandydatury Luksemburgów i Hohenzollernów na tron polski od schyłku XIV w. do początku XIX w.*, „Rocznik Lubuski” 1993, t. XVIII.
- *Opinia polska wobec kandydatury i osoby księcia pruskiego Albrechta Fryderyka podczas pierwszego bezkrólewia*, „Zeszyty Naukowe WSP w Opolu, Historia” 1966, V.
- Oracki T., *Albrecht Fryderyk*, w: *Słownik Biograficzny Warmii, Prus Książęcych i Ziemi Malborskiej. Od połowy XV do końca XVIII w.*, t. I, Olsztyn 1984.
- Piotr Zborowski (zm. 1580), wojewoda sandomierski*, w: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN*, t. XXX, Warszawa 2005.
- Piawski K., *Dzieje Prus Wschodnich w czasach nowożytnych*, Gdańsk 1946.
- Przedziecki A., *Jagiellonki polskie*, t. V, Kraków 1878.
- Tomczak A., *Walenty Dembiński, kanclerz egzekucji (ok. 1504–1584)*, Toruń 1963.
- Urban W., *Franciszek Krasieński (1525–1577), podkanclerzy koronny*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV, Wrocław 1970.
- Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVII wieku*. Spisy, pod. red. A. Gąsiorowski, Kórnik 1992.
- Urzędnicy kujawscy i dobrzyńscy XVI–XVIII w. Spis*, oprac. K. Mikulski, W. Stanek, Kórnik 1990.
- Wilska M., *Błazen na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998.
- Witkowski W., *Hold pruski w Lublinie w 1569 r.*, w: *Lublin w dziejach i kulturze Polski*, red. T. Radzik i A.A. Witusik, Lublin 1997.
- Żelewski R., *Adam Konarski (1526–1574), biskup poznański*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, t. XIII, Wrocław 1967–1968.

Prasa

- „Dziennik Poznański”
- 1868, nr 58, 10 III.